
Reformáció, konfesszionalizáció és a „német kultúra” Ernst Walter Zeeden munkásságában

Ernst Walter Zeeden (1916–2011) tübingeni professzor neve és munkássága nem volt teljesen ismeretlen a magyar reformációtörténeti kutatásban, de eredményeit és felismeréseit a XX. században mégsem hasznosította érdemben a hazai történetírás. Az utóbbi két évtizedben azonban a reformáció korának nemzetközi historiográfiája egyre gyakrabban jelzi, hogy Zeeden alapozta meg a kora újkor művelődéstörténetének azt a terminológiáját, amelyet a modern kutatás haszonnal alkalmaz és fejleszt tovább. Ez indokolta, hogy a neves tudós szellemi örökségét egy önálló kötetben összegezzék és méltassák a tübingeni Eberhard Karls Universitát történészei, egykori munkatársai és tanítványai. A historiográfiai jelentőségű kötet szerzői és szerkesztői a nemzetközi hírvű történészprofesszort, a XX. század második felének egyik legkiemelkedőbb és legeredetibb gondolkodású német nyelvű kultúrtörténészeként méltatják. A neves kutató életművét különböző szempontokból elemző tanulmányokat Anton *Schindling* emeritus professor és segítőtársa, *Markus Gerstmeier* állította össze, s láthatóan arra törekedtek, hogy a sokoldalú tudósna, a reformáció korát és jelentőségét újradefiniáló történésznek a munkásságáról komplex képet adjanak.

Zeeden professzor nevéhez elsősorban a konfesszionalizáció (Konfessionsbildung) koncepciójának kidolgozása fűződik, aminek jelentősége, hogy ennek révén – a reformációt is magába foglaló – kora újkor művelődéstörténetének új paradigmája lett felvázolható. A tübingeni kutató a lutheri reformációval foglalkozó kezdeti munkái után jelentette meg a korszakot immár jóval szélesebb egyháztörténeti összefüggésekben bemutató könyvét (*Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe*, München–Wien, 1965), amely négy évvel később Madridban spanyolul is megjelent. A Zeeden által bevezetett terminus lehetővé tette, hogy a konfesszionálisan elkülönülő kutatások helyett most már valamennyi keresztény felekezetre – az újjászerveződő katolikust is beleértve – alakulástörténetét együttesen vegye görcső alá az egyháztörténet és az ezt magába foglaló mű-

velődéstörténet. Az ilyen kotextusban szemlélt hitújító mozgalom bemutatása szakított a sematikus reformáció–ellenreformáció ellentétpár egyszerűsítő narrációjával, s ehelyett a kora újkor vallási gondolkodásának és egyházszervező aktivitásának sokszínűségét tudta ábrázolni, megkülönböztetve a katolikus reform és az ellenreformáció fogalmát. Míg az előbbi a posztridentinus újjászerveződést jelentette, az utóbbi a világi hatalom erőszakos beavatkozását a vallási ügyekbe, miként azt már korábban *Hubert Jedin* is így elkülönítette. Viszont Zeeden ezt a differenciált fogalomhasználatot szélesebb körképbe illesztette, s az egész kora újkori német kultúra történetét ennek jegyében értelmezte (*Konfessionsbildung. Studien zur Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform*, Stuttgart, 1985). Noha önálló kötetben is megírta a kora újkori német művelődés történetét (*Deutsche Kultur in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1968), eredeti kutatásai szűkebb területre korlátozódtak. Életművét áttekintve mégis az tűnik szembe, hogy egyháztörténeti modelljének terminológiája a német kultúra egész történetére kihatott, ezért lehet őt közvetve a német művelődés történéskének is minősíteni. Könnyű belátni – s ezt a jelen kötet szerkesztői nyomatékosan hangoztatják – hogy az ő felfogása az egyháztörténeten kívül a régiónkutatást, a német irodalomtörténetet és jogtörténetet is érintette, árnyalta és gazdagította. Foglalkozott ugyanis 1985-ös könyvében (és számos korábbi tanulmányában, konferencia-előadásában) a szerző a négy nagy egyház (evangélikus, református, anglikán, trienti katolicizmus) megszerveződésén kívül az ezt kísérő jelenségek sokaságával, a hitújításra adott népies válaszokkal (*volkstümliche Reaktionen*), a felekezetek közötti tévelygésekkel, a kettős konfessionális kötődések (*Bikonfessionalität*) eseteivel, a katolikus tradícióknak a lutheranizmusba történő beépülésével, a felekezetek közös ismérveivel, majd végül könyvének az utolsó, a tizedik fejezetében a kelet-európai konfesszionalizáció alapvonásaival. A körképből legfeljebb a radikális vallási áramlatok tárgyalását hiányolhatjuk, ez azonban nem is kapcsolódna szorosabban a szerző által előtérbe helyezett konfesszionalizáció fogalomtörténetébe.

Szellemesen utal a kötet címlapján szereplő kép a Zeeden által kutatott korszak meghatározó jelenségére. A *Geistlicher Rauffhandel* (szellemi dulakodás) című rölpap 1617-ben, a reformáció centenáriuma jelent meg, s három vitázó személyt ábrázol. Középen a pápa, akit jobbról Luther, balról pedig Kálvin inzultál, széles gesztusaik elég egyértelműen utalnak a hitviták szenvedélyességére. Felettük a háttérben a feszület, valamint oldalt egy Szent Sebestyén vértanúságát ábrázoló kép illusztrálja, hogy a kicsinyes vitákon túl rejtőzik a lényeg. Ezt sugallja a *Flugblatt* másik része is (a kötet 33. lapján), ahol egy térdeplő pásztor fohászodik az Úrhoz, mint egyetlen reménységéhez, ellentétet alkotva így a vitatkozók képével. A kötetben kü-

lön tanulmány szól az ábrákról, amelyeket Zeeden professzor többször is használt illusztrációként a konfesszionalizmus fogalmának megvilágításához. A három szimbolikus alak egyébként a három legnagyobb keresztény felekezet egyenrangúságát is kifejezi, s a szerző ökumenikus egyháztörténeti szemléletére utal. Mint a szerkesztők megállapítják, a neves tudóstól idegen volt minden felekezeti elfogultság, gondolkodását mindig a tények körültekintő számbavétele irányította, elméletalkotó törekvését a friss forrásfeltáró munkára alapozta.

A kötet elején három bevezető tanulmány olvasható. Az elsőben a két szerkesztő fejti ki gondolatait Zeeden munkásságának időszerűségéről, utalva természetesen a tudós születésének 100. évfordulójára, valamint a reformáció 500 éves jubileumára is. Ezt követi az említett képelemző tanulmány, majd a tübingeni egyetemen rendezett emlékülés köszöntője következik, amely a professzor oktatói tevékenységét méltatja.

A tanulmányok négy egységre tagolva tekintik át a zeedeni szellemi örökséget. Az első egység három írása azokat a kulcskérdéseket teszi mérlegre, amelyek súlypontjait alkották az életműnek. Az egyik tanulmány azt vizsgálja, miként jelentek meg a vezető reformátorok (Luther, Kálvin, Zwingli) az általa festett összképben, de az elemzésből az is kiderül, hogy Zeeden a nagy hitújítók mellé sorolja Loyola Ignácot is, hasznosítva a két reprezentáns egyháztörténésznek, Joseph Lortznak és Hubert Jedinnek az eredményeit (*Franz Brendle*). Ebből a nézőpontból alakult ki a konfesszionalizáció fogalma, amelynek hatását a következő írás elemzi. Mint köztudott, a koncepció továbbfejlesztői (*Heinz Schilling* és *Walter Reinhard*, az általuk szerkesztett kötetben: *Die katholische Konfessionalisierung*, Münster, 1995) számos részletkérdést már ennek felhasználásával tudtak értelmezni, s ezáltal a hitújítás egész folyamatát árnyaltabban, az új modell szerint mutatták be (*Johannes Burkhardt*). Ehhez szervesen kapcsolódva olvashatunk arról, hogy a Zeeden által kezdeményezett szemléletmód miképp befolyásolta az egész német kultúrtörténet kutatását, mivel meggyőzően érvelt amellett, hogy az egyházak megszerveződésének és stabilizálódásának folyamata maga után vonta a mentalitás, a nyilvánosság és a privát élet, valamint a politikai és kulturális szféra megváltozását, felekezeti színekkel is átítatott formálódását, azaz: a *Konfessionsbildung* folytatása lett a *Konfessionalisierung* jelensége (*Michael Maurer*).

A második egység előbb a koncepció angolszász recepcióját elemzi (*Richard J. Ninness*, Univ. of Pennsylvania), megállapítja, hogy noha az amerikai egyháztörténészek (*Robert Bireley*, *John O'Malley*, *Ronnie Po-Chia Hsia* és mások) figyelmének központjában a 70-es, 80-as években

nem Luther és a német reformáció állott, azonban a 80-as évektől már ők is átvették a német tudós elméleti modelljét s azt több ponton – főként szociológiai szempontokkal gazdagítva – tovább is fejlesztették. Külön tanulmány értékeli az ún. Zeeden-Projekt szerepét a *Spätmittelalter und Reformation* elnevezésű nagyszabású kutatási programban (*Hans Eugen Specker*). Ebben a projektben kapott helyet a német területeken a kora újkorban igen elterjedt röplapok interdiszciplináris kutatása, amely a tübingeni professzor vezetésével zajlott. Munkatársainak feladata volt a levéltárakban és könyvtárakban szétszórta található, 1501 és 1530 között keletkezett német és latin nyelvű *Flugschriften*ek összegyűjtése és bibliográfiájuk összeállítása. Ez elkészült és megjelent a Zeeden-Festschriftben (Münster, 1976). A reformáció előzményeiről és korai szakaszáról ez a forrásanyag új és alapvető kutatási lehetőséget teremtett, elsősorban a hitújítás okainak felderítése terén.

A harmadik egységben a tanítványok emlékeznek az egykori professzorra, a szuggesztív előadóra, történész-nemzedékek nevelőjére. Itt számos fotó is kíséri az életút bemutatását.

A negyedik egységben olvasható a professzornak a tübingeni egyetemen tartott búcsúbeszéde, amelyben összegzi életútjának, fél évszázadra terjedő munkásságának tapasztalatait. Ezt követően találjuk meg műveinek teljességre törekvő bibliográfiáját, amely az életmű rendkívüli gazdagságáról tájékoztat (14 önálló monográfia, a tanulmányok és szövegkiadások felsorolása 25 lapon át). Konceptiójának a kelet-közép-európai térségre történő alkalmazására már történt kísérlet, de az is főként az újabb német történész-nemzedék nevéhez fűződik (*Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*, Hgg. *Joachim Bahlcke* und *Arno Strohmeyer*, Stuttgart, 1999). Mindez kellő mértékben figyelmezteti a tudományág magyar képviselőit arra, hogy Zeeden életművének ismerete kikerülhetetlen a kora újkor európai művelődéstörténetének kutatásában. Mind elméleti modellje, mind terminológiája a Kárpát-medence jelenségeinek leírását is segítheti, koncepciójával pedig föltétlenül érdemes lesz számolniuk a reformáció fél évezredes jubileumára készülő történéseknek.

Ernst Walter Zeeden (1916–2011) als Historiker der Reformation, Konfessionsbildung und „deutscher Kultur“. Relektüren eines geschichtswissenschaftlichen Vordenkers (E. W. Zeeden (1916–2011), mint a reformáció, konfesszionalizáció és „német kultúra” historikusa. Egy történettudományi előfutár újraolvasása), Hgg. Markus Gerstmeier und Anton Schindling, Münster, Aschendorff Verlag, 2016 (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung, 76).

Bitskey István